

Łukasz Rzepczyński*

Badania architektoniczne reliktyw piwnic i murów fundamentowych przyrynkowej parceli Rynek 1 (Apteka pod Orłem) w Kwidzynie z odniesieniem do zabudowy mieszczańskiej regionu

Architectural research of the relics of the basements and foundation walls on the plot of land on the market square at Rynek 1 (the 'pod Orłem' Pharmacy) in Kwidzyn with reference to the urban housing in the region

Łukasz Rzepczyński, *Badania architektoniczne reliktyw piwnic i murów fundamentowych przyrynkowej parceli Rynek 1 (Apteka pod Orłem) w Kwidzynie z odniesieniem do zabudowy mieszczańskiej regionu*, „Ochrona Zabytków” 2024, nr 1, s. 149–172.

Abstrakt

Głównym celem artykułu jest próba rozpoznania historii budowlanej wraz z hipotetyczną rekonstrukcją uchwytanych faz i etapów przekształceń budowlanych domostwa w północno-zachodnim kwartale przyrynkowym w Kwidzynie, pod dawnym adresem Rynek 1, od późnego średniowiecza do 1945 roku. Aby zrealizować ten cel, przeprowadzono szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną, ale przede wszystkim ponownie przeanalizowano struktury reliktyw murów fundamentowych i piwnicznych w ramach badań architektonicznych. Dzięki zastosowaniu odpowiedniej metody badawczej, polegającej na szczegółowej analizie strukturalnej murów w połączeniu z analizą przekazów źródłowych, kartograficznych i ikonograficznych z uwzględnieniem stanu badań oraz na odniesieniu wyników do próby porównawczej, sformułowano liczne wnioski. Analiza architektoniczna pozwoliła wyróżnić w ujęciu chronologicznym uchwytanych osiem faz i etapów przekształceń budowlanych wraz z hipotetyczną rekonstrukcją opisową oraz rysunkową. Zostały też skorygowane wnioski poprzednich badaczy, które zasadniczo

* Zamek w Kwidzynie, oddział Muzeum Zamkowego w Malborku
ORCID: 0000-0001-5998-9616
e-mail: lukaszrzepczynski@gmail.com

dotyczyły datowania najstarszych odkrytych relikwów, powstania podcieni, a także pierwotnego rozplanowania zabudowy na parceli. W artykule podkreślono także istnienie jeszcze w średniowieczu murowanych piwnic wraz z drewnianym podcieniem lub przedprożem i szczytą piwniczną, w których miejscu w czasach nowożytnych powstały arkady murowanego podcienia. Równie ważnymi aspektami było ukazanie procesu kształtowania się układów funkcjonalno-przestrzennych kondygnacji piwnicznej, których ostateczna forma wykształciła się w czasach nowożytnych, oraz próba ukazania przemian kompozycyjnych, formalnych, technologicznych oraz stylistycznych fasady kamienicy. Została również przeprowadzona skrócona analiza porównawcza z rozwiązaniami występującymi w innych ośrodkach miejskich regionu. Ponadto dowiedziono zasadności, a wręcz konieczności prowadzenia badań interdyscyplinarnych przy tego typu przedsięwzięciach naukowo-badawczych.

Słowa kluczowe

Kwidzyn, rynek, parcela, kamienica, podcienia, badania architektoniczne

Abstract

The main aim of the article is an attempt to identify the architectural development, along with a hypothetical reconstruction of the tangible phases and stages of changes made to the housing in the north-western quarter of the market square in Kwidzyn, at the former address Rynek 1, from the late Middle Ages to 1945. To accomplish this task, extensive archival research was carried out, but above all, the structure of the relics of the foundation and basement walls was analysed once again as part of the architectural research. The use of an appropriate research method, which consisted of a detailed structural analysis of the walls combined with an analysis of source, cartographic and iconographic records, taking into account the state of research and referencing the results to a comparative sample made it possible to draw numerous conclusions. The architectural analysis made it possible to distinguish chronologically eight phases and stages of building transformations, along with a hypothetical descriptive and drawn reconstruction. The conclusions of previous researchers – which basically concerned the dating of the oldest discovered relics, the origin of the arcades, and the original layout of the buildings on the plot of land – were also corrected. The article also highlights the existence of brick basements with a wooden arcade or lintel and a basement 'neck' in the Middle Ages, which were replaced by bricked arcades in early-modern times. Equally important aspects were to show the process of shaping the functional and spatial arrangements of the basement floor, the final form of which was developed in early-modern times, and an attempt to show the compositional, formal, technological and stylistic changes in the facade of the townhouses. A short comparative analysis was also carried out with solutions available in other urban centres in the region. Moreover, the legitimacy and even necessity of conducting interdisciplinary research in this type of academic and research project was proven.

Keywords

Kwidzyn, market square, plot, townhouse, arcades, architectural research

KWIDZYN (DAWNIEJ MARIENWERDER) ZALICZA SIĘ DO JEDNYCH Z NAJSTARSZYCH OŚRODKÓW miejskich północnej Polski. Struktura miasta lokacyjnego kształtowała się przez ponad 700 lat na stosunkowo niewielkim obszarze. Plan tworzyła ortogonalna siatka traktów i uliczek wydzielonych przez bloki zabudowy w szachownicowym układzie. Oprócz zamku i katedry wraz z bramami, basztami oraz murami miejskimi w skład zespołu staromiejskiego wchodziły plac rynkowy z ratuszem, a także zwarta zabudowa mieszczańska. Domostwa patrycjatu i mieszczan na przestrzeni wieków ulegały znacznym przekształceniom. Najtragiczniejsze skutki dla budownictwa Starego Miasta przyniosła II wojna światowa, doszło bowiem do całkowitego unicestwienia historycznej tkanki miejskiej. Do końca 2017 roku jedynym zachowanym świadectwem materialnym dawnej

1 Północno-zachodni kwartał dawnego rynku w Kwidzynie. Widok na destrukty reliktów architektonicznych, w tym nieistniejącej zabudowy na parceli Rynek 1. Fot. Ł. Rzepczyński, 2016

The north-west quarter of the former market square in Kwidzyn. View of the remains of architectural relics, including non-existent buildings on the plot at Rynek 1. Photo: Ł. Rzepczyński, 2016

zabudowy występującej w obszarach parcel miejskich były odkryte w latach 1994–2001 reliktory murów fundamentowych i piwnicznych budynków północno-zachodniego kwartału przyrynkowego (il. 1).

Jednym z impulsów do podjęcia przeze mnie takiego tematu był niezadowolający stan badań, ale kluczową rolę odegrały sytuacja i widoki na przyszłość odkrytych prawie 30 lat temu zabytkowych reliktów. Brak działań zabezpieczających historyczne struktury przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, przeciągająca się inwestycja odbudowy kwartału, nie do końca pełne rozpoznanie oraz brak poszanowania tych kamiennie-ceglanych struktur i pomysłu na ich właściwe zagospodarowanie przyczyniły się do ich znacznej degradacji. Ponadto nowa koncepcja odbudowy zakładała wprowadzenie funkcji typowo mieszkaniowej, co wymusiło zlokalizowanie parkingów podziemnych pod przyszłą zabudowę. Wiązało się to z koniecznością wyburzenia ocalałych wielowiekowych reliktów murów piwnicznych. Był to więc ostatni moment, aby ponownie przeprowadzić badania architektoniczne (ratownicze) zabytkowych świadków architektonicznych, których los został już przesądzony.

Celem tego artykułu jest wycinkowa prezentacja wyników badań architektoniczno-historycznych i na tej podstawie próba określenia przekształceń budowlanych od późnego średniowiecza do pierwszej połowy XX wieku zespołu domostwa (kamienica, oficyna i budynki gospodarcze) przyrynkowej parceli Rynek 1¹.

¹ Badania te były przedmiotem pracy magisterskiej: Ł. Rzepczyński, *Relikty piwnic trzech parcel bloku ptn.-zach. Starego Miasta Kwidzyna w świetle badań historyczno-architektonicznych*, napisanej pod kierunkiem

W tym miejscu warto jeszcze podkreślić istnienie bardzo bogatego studium historycznego. Moje badania historyczne były związane przede wszystkim z analizą źródeł archiwalnych oraz dokumentacyjnych, do których udało się dotrzeć w wyniku zakrojonych na szeroką skalę kwerend archiwalnych i instytucjonalnych w ośrodkach krajowych i zagranicznych. Służyły one pozyskaniu informacji na temat stosunków własnościowych od późnego średniowiecza do 1945 roku wraz z ustaleniem statusu społecznego, zawodowego czy majątkowego kolejnych właścicieli, a także zdobyciu wiadomości o inwestycjach budowlanych, ich funkcjach oraz analogicznych rozwiązaniach w innych ośrodkach miejskich. Do tego celu posłużyły między innymi źródła pisane i drukowane, ikonograficzne oraz kartograficzne, a także dokumentacje konserwatorsko-badawcze.

Stan badań

Problematyka zabudowy staromiejskiej wraz z jej historią własnościową była poruszana tylko przez bardzo wąskie grono badaczy. Jednym z nich był Erich Wernicke, który w swojej monografii z 1933 roku poruszył kwestie rozwoju przestrzennego z próbą rekonstrukcji najstarszego układu miasta³. Wartościowe są także informacje dotyczące zabudowy mieszczańskiej, które w jakimś stopniu pozwalają zobrazować sobie wygląd kamienic. Wernicke dokonał także hipotetycznego opisu i datowania zabudowy przyrynkowej włącznie z podcieniami⁴.

Do innych ciekawych opracowań o charakterze socjotopograficznym tego autora należy wydawnictwo dotyczące historii 72 domostw patrycjuszowskich w Kwidzynie od późnego średniowiecza do początków XIX wieku⁵. Regionalista bardzo skrupulatnie przeanalizował źródła archiwalne, na których oparł swoje dzieło. Konkluzją badań było ukazanie lokalizacji poszczególnych grup społeczno-zawodowych w obrębie Starego Miasta wraz z ich dokładnym statusem zawodowym i majątkowym, pochodzeniem, historią rodzinną, a także powiązaniem czy relacjami z innymi domostwami oraz patrycjuszami w mieście. Według Wernickego kamienica pod adresem Rynek 1 powstała przed 1700 rokiem⁶.

Wiele informacji zawierają dokumentacje oraz publikacje dotyczące dwóch przyrynkowych kwartałów – północno-wschodniego oraz północno-zachodniego – z prac prowadzonych przez firmę Probudex (1995 rok)⁷ oraz przez Antoniego Pawłowskiego (lata 1994–2001)⁸. W pierwszej dokumentacji zawarto wnioski z badań przedniej części działki pod adresem Rynek 3 północno-zachodniego kwartału⁹. Stwierdzono prawdopodobną wielofazowość występującej tam zabudowy¹⁰. Autorzy podjęli również próbę datowania budownictwa murowanego odkrytych

³ E. Wernicke, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichsdeutschen Ostmark*, Marienwerder 1933, s. 67–68, 161, 180.

⁴ Ibidem, s. 52–53, 269–270.

⁵ E. Wernicke, *Die Geschichte der 72 Großbürgerhäuser in Marienwerder*, Hamburg 1976. Opracowanie to jest jednym z pierwszych opisujących socjotopografię Polski Północnej.

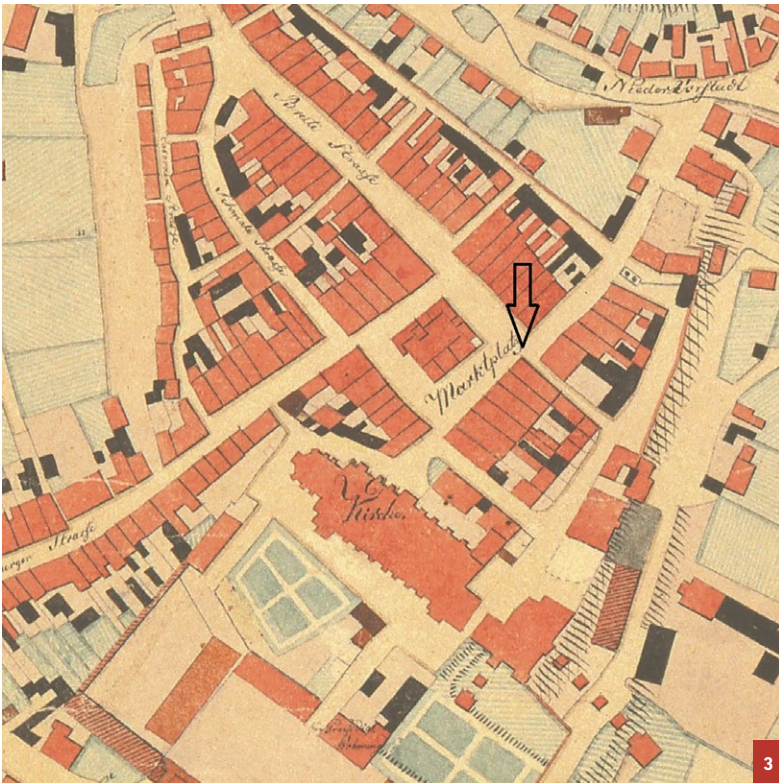
⁶ Ibidem, s. 192.

⁷ Probudex sp. z o.o., *Kwidzyn. Badania archeologiczno-architektoniczne zachodniej pierzei dawnego Rynku, sezon wykopaliskowy 1995*, [s.l.] 1995, mps w archiwum ZAPP Urzędu Miejskiego w Kwidzynie. Autorzy badań: K. Dąbrowski, R. Kirkowski, M. Rubnikowicz, P. Gurtowski, W. Sosnowski, G. Sprusik i M. Kurzyńska.

⁸ A. Pawłowski, *Kwidzyn. Sprawozdanie z sondażowych badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na dawnym rynku w Kwidzynie w 1994 r.*, t. 1–3, Malbork 1994, mps w archiwum ZAPP Urzędu Miejskiego w Kwidzynie; idem, *Kwidzyn. Stare Miasto, zachodnia pierzeja Rynku, Kamienica nr 2, badania archeologiczno-architektoniczne w 1996 r.*, Malbork 1996, mps w archiwum ZAPP Urzędu Miejskiego w Kwidzynie, sygn. poz. A.7; idem, *Stare Miasto w Kwidzynie w świetle dotychczasowych badań archeologiczno-architektonicznych (1994–1998)* [w:] *Praeterita posteritati. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarowskiemu*, Malbork 2001; idem, *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych Starego Miasta w Kwidzynie...*, op. cit.; idem, *Stare Miasto w Kwidzynie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 1994–2001*, Kwidzyn 2002.

⁹ Ogólnie badania prowadzono w obrębie kamienic wchodzących w skład zachodniego kwartału (Rynek 2–6) i miały one zdecydowanie charakter wstępny i sondażowy.

¹⁰ Probudex sp. z o.o., *Kwidzyn. Badania archeologiczno-architektoniczne...*, op. cit., s. 39.

3

Fragment planu Kwidzyna z 1832 roku. Oznaczone północno-zachodni kwartał przyrynkowy i parcela Rynek 1. Źródło: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem, Kartensammlung, Plankammer der Regierung zu Marienwerder, *Der Grundrihs der Stadt Marienwerder. und Situation des Weges von der Stadt zur Weichsel kol. Hz., Schroeder 1815, Stadtplan berichtet J. Kuhn 1832, skala 1 : 2500, [s.l.] 1832, sygn. XI. HA, A 1607*

Fragment of the plan of Kwidzyn dating from 1832. The north-west quarter of the market square and the plot at Rynek 1 are marked. Source: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem, Kartensammlung, Plankammer der Regierung zu Marienwerder, *Der Grundrihs der Stadt Marienwerder. und Situation des Weges von der Stadt zur Weichsel kol. Hz., Schroeder 1815, Stadtplan berichtet J. Kuhn 1832, scale 1:2500, [s.l.] 1832, no. XI. HA, A 1607*

reliktów – miały one pochodzić z końca XV wieku lub okresu pomiędzy 1525 a 1625 rokiem¹¹. W drugiej dokumentacji, dotyczącej kwartału północno-zachodniego oraz północno-wschodniego, przedstawiono relikty wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej drewnianej zabudowy¹² oraz zabudowy murowanej z XVI–XVIII wieku. Wykonane wówczas badania miały charakter wstępny i inwentaryzacyjny (il. 2)¹³.

Po podsumowaniu dotychczasowego stanu badań wyłoniły się obszary, które wymagały uzupełnienia, korekty lub ponownego przyjrzenia się i przeanalizowania. Można do nich zaliczyć między innymi brak rozwarstwienia chronologicznego oraz rekonstrukcji, a także niewystarczające i niekompletne informacje historyczne.

Opis wyników badań

Opis odkopanych reliktyw i stanu ich zachowania powstał w latach 2016–2017, czyli krótko przed ich rozbiórką¹⁴. Struktury murowane znajdowały się na jednej curii (Rynek 1) w południowej części pojedynczego, północno-zachodniego sześcioparcelacyjnego bloku przyrynkowego, który był zlokalizowany w bliskim sąsiedztwie zespołu katedralno-zamkowego (il. 3)¹⁵.

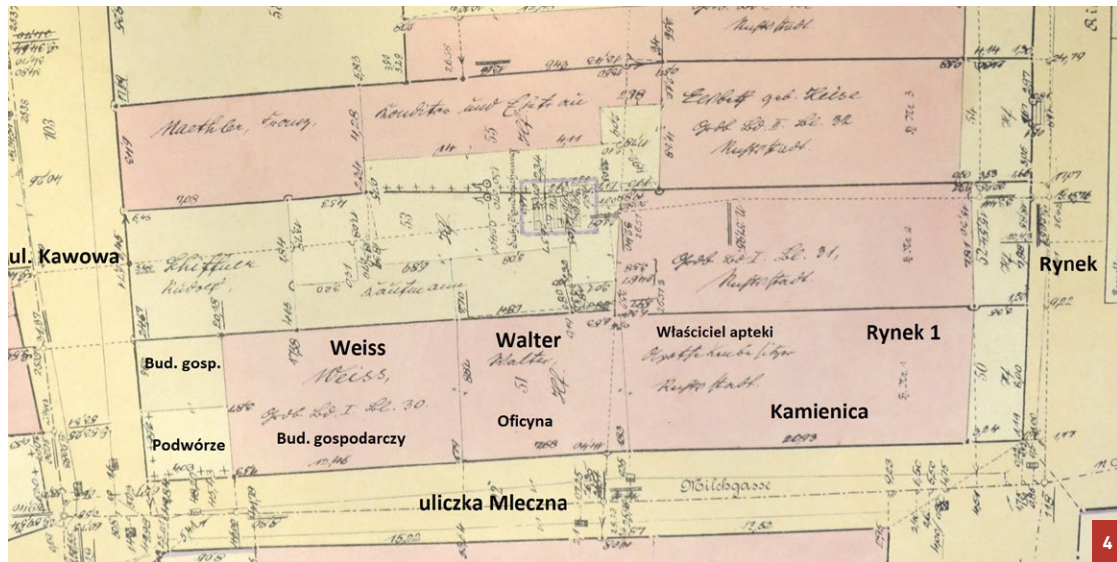
¹¹ Ibidem, s. 44–45. Przy czym autorzy wyraźnie wskazują, że odkryte zabytki ruchome w postaci ułamków naczyń ceramicznych pochodzą z XIV i XV wieku.

¹² A. Pawłowski, *Stare Miasto w Kwidzynie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych...*, op. cit., s. 8.

¹³ Ibidem, s. 74.

¹⁴ Niedostateczne zabezpieczenie odkrytych struktur historycznych (brak tymczasowego zadaszania i mało odporne zabezpieczenie koron murów), a także przeciągająca się nowa inwestycja budowlana w połączeniu z ignorancją władz miasta spowodowały, że relikty historyczne były przez blisko 25 lat (!) narażone na negatywne oddziaływanie warunków atmosferycznych. Ich stan zachowania w 2017 roku był bardzo zły, choć zróżnicowany.

¹⁵ Blok oraz całe jego otoczenie znajdują się obecnie w strefie ochrony konserwatorskiej i archeologicznej (wpis do rejestru zabytków obszaru Starego Miasta w Kwidzynie z 1 lipca 1959 roku, nr rej. 77/3/59).

4 Plan katastralny ukazujący fragment północno-zachodniego kwartału przyrynkowego wraz z parcelą Rynek 1. Źródło: Starostwo Powiatowe w Kwidzynie, Wydział Geodezji i Zarządzania Nieruchomościami, *Katasterverwaltung. Kreis Marienwerder. Gemarkung Nr 96. Stückvermessungsrisse (g) zum Kartenblatt Nr 44. Riss Nr 5 (1:150). Unter Leitung des Personalvorstehers Helmdach aufgenommen vom 8ten bis 11ten und 13te bis 16te November 1905 durch den Landmesser Helmdach Stache, [s.l.] 1905, sygn. 87/16 4-60*

Cadastral plan showing a fragment of the north-west quarter of the market square along with the plot at Rynek 1. Source: County (Powiat) Office in Kwidzyn, Department of Geodesy and Real Estate Management, *Katasterverwaltung. Kreis Marienwerder. Gemarkung No. 96. Stückvermessungsrisse (g) zum Kartenblatt No. 44. Riss No. 5 (1:150). Unter Leitung des Personalvorstehers Helmdach aufgenommen vom 8ten bis 11ten und 13te bis 16te November 1905 durch den Landmesser Helmdach Stache, [s.l.] 1905, no. 87/16 4-60*

Parcela pod adresem Rynek 1 została wytyczona na planie wydłużonego prostokąta na osi południowo-wschodniej oraz północno-zachodniej (il. 3 i 4). Większość ocalałych reliktów dawnych budynków w rzucie poziomym miała kształt prostokąta – zarówno ściany frontowe kamienicy z podcieniem oraz oficyny, jak i ściany budynków gospodarczych na zapleczu posesji. Organizacja wnętrza piwnicznych zabudowy ograniczała się od jednego do kilku traktów. Budynek oficyny w środkowej strefie zajmował całą szerokość parceli, co wykluczało rozplanowanie wewnętrznego podwórza, charakterystycznego dla pozostałych działek tego bloku.

Wszystkie poddane badaniom struktury dawnej zabudowy zostały wzniesione w konstrukcji murowanej z fragmentarycznie zachowanymi oporami sklepień kolebkowych. Ściany magistralne i poprzeczne kamienicy i budynków gospodarczych wymurowano z kamienia polnego i cegły pełnej, gotyckiej oraz nowożytniej, wiązanej zaprawą glinianą, wapienną i wapienno-piaskową w wątkach (w licu) gotyckich, krzyżkowych i nieregularnych. Piwnice kamienicy miały sklepienia kolebkowe, po których zachowały się fragmentarycznie odsadzki wykonane z cegieł i kamieni. Pierwotnie posadzki były wykonane z bruku i cegieł ułożonych na płask.

Najstarsze cegły użyte do budowy budynków (piwnic) występowały głównie w murach nośnych pierwszych traktów piwnicznych kamienicy. Cegły gotyckie znajdowały się także w murze podłużnym i poprzecznym występującym w tylnej części parceli – we wcześniejszej zabudowie gospodarczej. Ich kolorystyka, faktura i wymiary były do siebie bardzo zbliżone. Cegła pełna, ręcznie formowana w niektórych przypadkach nosiła ślady po strychulcu (tak zwana cegła palcówka). Jej średnie wymiary wynosiły: 14/14,5/15/16 × 7/7,5/8/8,5/9 × 28/29/31/32 cm, wymiary 5–10 warstw zaś – 43/47/49–86/94 cm. Ułożona była w wątek wendyjski, gotycki i mieszany, na zaprawie glinianej i wapiennej. Pozwala to wnioskować, że cegły zostały użyte w jednej epoce,

- 5 Piwnica kamienicy na parceli Rynek 1 w Kwidzynie, trakt tylny. Widok na zewnętrzny północno-zachodni narożnik aneksu (urządzenie grzewcze?) z pierwszych faz budowlanych. Analiza: A – mur poprzeczny aneksu piwnicy oz (stare lico), B – dostawiony mur wzdłużny, którego krótszy bok stanowi przedłużenie muru poprzecznego, C – nowe lico (fragmentarycznie odspojone), D – odsadzka cokołowa muru poprzecznego (stare lico). Fot. i analiza: Ł. Rzepczyński, 2016

Basement of a tenement house on the plot at Rynek 1 in Kwidzyn, rear bay. View of the outer north-west corner of the annex (heating device?) from the first construction phases. Analysis: A – transverse wall of the basement annex oz (old wall face), B – added longitudinal wall, the shorter side of which is an extension of the transverse wall, C – new wall face (fragmentarily detached), D – plinth offset of the transverse wall (old wall face). Photo and analysis: Ł. Rzepczyński, 2016

- 6 Piwnica na parceli Rynek 1 w Kwidzynie, trakt tylny. Widok na struktury tylnej ściany poprzecznej (faza VII) z otworem komunikacyjnym na osi i relikami wnęki ściennej oraz na narożnik z północnym murem wzdłużnym (nadwieszenie i odsadzka sklepienia kolebkowego) na krótko przed wyburzeniem. Fot. Ł. Rzepczyński, 2017

Basement on the plot at Rynek 1 in Kwidzyn, rear enfilade. View of the structures of the transverse wall at the rear (phase VII) with an opening on the axis and relics of a wall recess, and of the corner with the north-facing longitudinal wall (overhang and offset of the barrel vault) shortly before demolition. Photo: Ł. Rzepczyński, 2017

ale przez inne warsztaty budowlane. Cegły o podobnych wymiarach występowały także w innych strukturach, takich jak mury nośne tylnego traktu kamienicy. Nie można wykluczyć więc ich wtórnego użycia jako spolia w późniejszym okresie, na co wskazuje chociażby wąż krzyżykowy w licu (il. 5).

Do kolejnej partii można zaliczyć cegły zlokalizowane na odcinkach murów nośnych tylnego traktu kamienicy oraz tylnej zabudowy gospodarczej (il. 6). Ich kolorystyka, faktura i wymiary były do siebie bardzo zbliżone – cegła pełna, kolor wiśniowy o chropowatej i nierównej fakturze, średnie wymiary: 13,5/14/14,5 × 6,5/7/8/ × 28/29/30 cm, wymiary 5–10 warstw: 44/44,5/45–88/88,5 cm. Mury zostały wzniesione z wykorzystaniem tego materiału w wążku krzyżykowym. Wobec tego można wnioskować, że cegły te zostały użyte w późniejszym procesie budowlanym.

Ostatnią partię cegieł zlokalizowano w niewielkiej i wtórnej wnęcie w murze magistralnym piwnicy na styku traktów¹⁶. Są to cegły pełne, koloru jasnowiśniowego, o gładkiej fakturze. Zostały wykonane w technologii maszynowej. Ich średnie wymiary wynoszą 11,5/11,5 × 6/6 × 24/24,5, wymiary pięciu warstw zaś – 40,5 cm.

Natrafiono także na luźne cegły profilowe i posadzkowe, które zalegały w warstwach kulturowych i gruzie. Można do nich zaliczyć między innymi cegły ościeżnicowe z fazą i profilem półwałka, cegłę symetrycznie profilowaną od laskowania otworu okiennego, a także cegłę posadzkową z profilowanym kołnierzem otworu od systemu centralnego ogrzewania piecem akumulacyjnym (zwanym też hipokaustum). W zasypiskach odnaleziono jeszcze przykłady ceramicznych dachówek typu mnich-mniszka. Ich fragmenty można było także spotkać w niektórych partiach murów, które wraz z okrzeskami i zaprawą wapienną wypełniały przestrzenie pomiędzy większymi kamieniami.

Żadne z analizowanych partii murów nie miały opracowanych spoin, co mogło być spowodowane ich brakiem lub znacznym zwietrzeniem i destrukcją.

Rozwarstwienie chronologiczne

Chronologię względną przekształceń budowlanych szczegółowo zaprezentowałem w swojej pracy dyplomowej¹⁷. Tu przedstawiam tylko podsumowanie wyników. Warto jednak nadmienić, że w wyniku omówionych analiz dla zabudowy na omawianym obszarze udało się wytypować 54 węzły konstrukcyjne (il. 7). Do ich interpretacji posłużyły znaki graficzne zaproponowane w artykule Bożeny Zimnowody-Krajewskiej dotyczącym badań architektonicznych¹⁸.

Wnioski wyciągnięte z analizy przekształceń budowlanych skonfrontowane z wynikami badań historycznych i obecnym stanem badań dały podstawę do wykonania próby rozwarstwienia chronologii bezwzględnej przekształceń budowlanych z wydzielonymi ośmioma fazami. W granicach omawianej parceli północno-zachodniego kwartału przyrynkowego wyodrębniono łącznie osiem faz przemian budowlanych, które występowały na przestrzeni kilku epok i stuleci: w średniowieczu – fazy I–III, w nowożytności – fazy IV–VII, w pierwszej połowie XIX wieku zaś – faza VIII (il. 8).

Średniowiecze (od XIV do pierwszej połowy XVI wieku)

Do struktur murowanych z faz I–III zaliczają się fundamenty i mury piwnicy ograniczonej do jednego traktu wraz z być może przedprożem albo strefą drewnianego podcienia oraz z szypią piwniczną, które zostały zlokalizowane we frontowej części podłużnej działki. Od strony podwórza występował natomiast aneks zewnętrzny (urządzenie grzewcze?). Także w fazach średniowiecznych na zapleczu parceli wystawiono kamienno-ceglane mury budynku gospodarczego założonego na planie prostokąta.

¹⁶ Z uwagi na niewielką ingerencję budowlaną nie została ona ujęta w rozwarstwieniu chronologicznym, a tym samym – w rekonstrukcji.

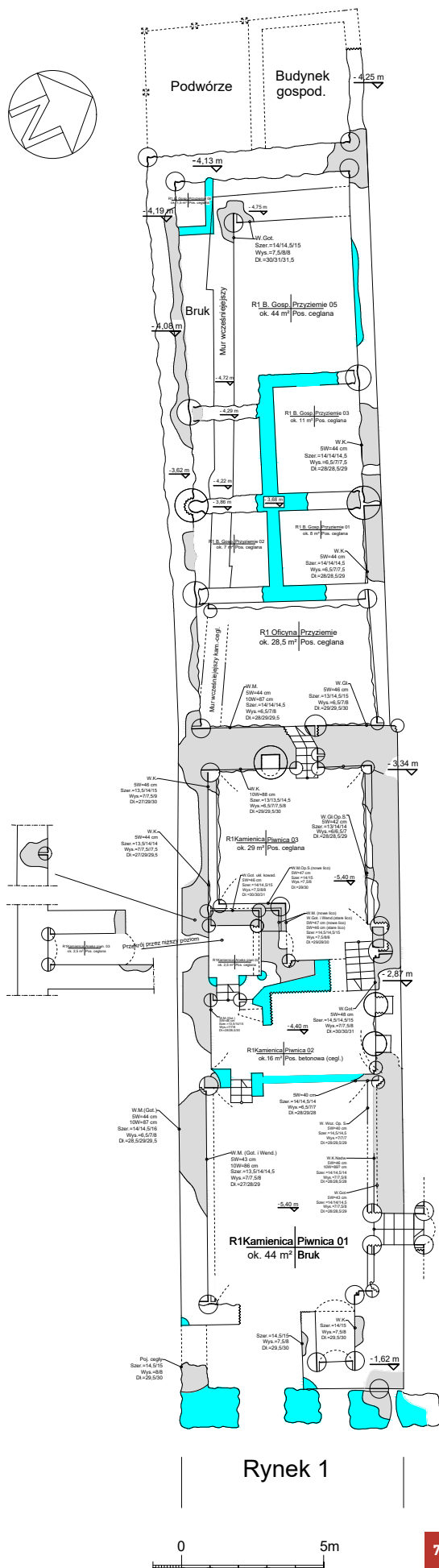
¹⁷ Ł. Rzepczyński, *Relikty piwnic ...*, op. cit., s. 92–152.

¹⁸ B. Zimnowoda-Krajewska, *Badania architektury ceglanej, kryteria analityczne i graficzna interpretacja wniosków* [w:] *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy rozwoju*, red. M. Arsyński et al., Toruń 2015, s. 121–136.

Legenda:

- Gł - główka
- Got - gotycki
- K - krzyżykowy
- Kam - kamień
- M - mieszany
- Nadw - nadwieszenie
- W - wążek
- Woz - wozówka
- Wend - wendyjski
- 5W (10W) - liczba warstw

- - narożnik przewiązany
- - mur wtórny dostawiony na styk do muru pierwotnego
- - dostawienie muru wtórnego poprzez wykucie bruzdy w murze pierwotnym
- - punktowe dostawienie muru wtórnego poprzez częściowe wykucie bruzdy w murze pierwotnym
- - lico muru z wyprawą tynkarską
- - dostawienie muru wtórnego poprzez strzępia pozostawione w murze pierwotnym
- - punktowe dostawienie muru wtórnego poprzez wykucie bruzd w murze pierwotnym
- - węzeł nierozpoznany
- - mur lub fundament o licu kamiennym
- - mur o licu kamienno-ceglanym
- - mur o licu ceglany
- - kota wysokościowa
- - miejsca analizy murów in situ
- - miejsca nieprzebadane
- - miejsca analizowane na podstawie dokumentacji fotograficznej A. Pawłowskiego

7 Rzut piwnic i przyziemia kamienicy oraz zabudowy gospodarczej pod adresem Rynek 1 w Kwidzynie – węzły poziome. Oprac. i rys. Ł. Rzepczyński, 2018

Plan of the basement and ground floor of the townhouse and outbuildings at Rynek 1 in Kwidzyn – horizontal intersections. Prepared and drawn by Ł. Rzepczyński, 2018

LEGENDA:

• **ŚREDNIOWIECZE**
(XIV - I poł. XVI w.)

FAZA I

 - etap I

 - etap II

FAZA II

FAZA III

• **NOWOŻYTNOŚĆ**
(II poł. XVI - koniec XVIII w.)

FAZA IV (do 1595 r.)

FAZA V

FAZA VI (XVII/XVIII w. - ok. 1710 r.)

FAZA VII (1755-1788 r.)

• **I poł. XIX wieku**

FAZA VIII (ok. 1836-1837 r.)

 - etap I

 - etap II

 - miejsca nierozpoznane

Rynek 1

Nowożytność (od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku)

Zabudowa murowana we frontowej części parceli w dalszym ciągu ulegała przekształceniom w co najmniej czterech fazach. Zasadniczo zmiany polegały na rozbudowie kamienicy w kierunku zachodnim, wprowadzeniu sklepień kolebkowych, a także murowanych arkadowych podcieni w miejscu prawdopodobnych drewnianych podcieni lub przedproży.

W fazie IV do budynku dostawiono kolejny trakt murów piwnicznych i przebudowano aneks, wydzielając dolną komorę z dostępem z poziomu posadzki trzeciego traktu piwnicy. W fazie V od połowy wysokości piwnic wzniesiono nowe ściany podłużne z nadwieszeniem powstających w tym samym czasie sklepień. W piwnicy wykształcił się odrębny trakt środkowy (komunikacyjny) z podniesionym poziomem posadzki, którego przestrzeń wydzielał nowy mur poprzeczny. Nowe pomieszczenie zostało przesklepione w poprzek kamienicy. W ścianie północnej znalazły się dwie wnęki. W północno-wschodniej części muru szczytowego zaś wybudowano – albo tylko przebudowano – szyć piwniczną (późniejszy zsyp). W kolejnej, VI fazie, z przełomu XVII i XVIII wieku lub być może z około 1710 roku, w miejsce drewnianych podcieni lub przedproży wprowadzono nowe, murowane, dwuarkadowe (niem. *Lauben*). Powstało wówczas odrębne, kamienne fundamentowanie filarów arkad.

Stosunkowo niewielki wpływ na przekształcenia budowlane miała ostatnia, VII faza, którą można wydatować na lata 1755–1788. W tym właśnie czasie powstało przejście pomiędzy dwoma przednimi traktami piwnicznymi kamienic pod adresem Rynek 1 i Rynek 2.

Pierwsza połowa XIX wieku

W pierwszej połowie XIX wieku wystąpiła jedna faza podzielona na dwa etapy. Ukształtowana w poprzedniej epoce kamienica nie ulegała już znacznym przekształceniom, poza przemianami formalnymi i stylistycznymi w wystroju ściany frontальной i szczytu. W ostatniej zidentyfikowanej fazie – fazie VIII, którą na podstawie ikonografii można hipotetycznie wydatować na lata 1836–1837 – w co najmniej dwóch etapach zostały wzniesione mury fundamentowe ścian nośnych i poprzecznych nowej zabudowy w środkowej i tylnej części działki. W skład tej zabudowy wchodziły oficyna usytuowana w poprzek parceli oraz budynek gospodarczy usytuowany szczytem do uliczki gospodarczej.

Próba rekonstrukcji

Rekonstrukcja opisowa oraz rysunkowa wybranych faz przekształceń budowlanych została przygotowana na podstawie stanu badań, rozwarstwienia chronologicznego, badań źródłowych (historycznych, ikonograficznych i kartograficznych), a także analogicznych rozwiązań lokalnych oraz regionalnych. Wiąże się ona z rozplanowaniem poszczególnej zabudowy z uwzględnieniem ich formy, technologii wznoszenia, układów funkcjonalno-przestrzennych, a także form, kompozycji oraz dekoracji fasad i elewacji (il. 9–11).

Faza III – późne średniowiecze (do pierwszej połowy XVI wieku)

W części frontowej parceli na planie prostokąta znajdowała się kamienica o murowanych piwnicach. Ściany górnych kondygnacji mogły być wzniesione w konstrukcji szkieletowej lub już w murowanej, a nawet mieszanej (cegłane mury podłużne ogniowe, a szczyty na przykład facherkowe lub odwrotnie, kondygnacja parteru murowana, a pozostałe – szkieletowe). Kamienica ta była ustawiona szczytem lub podcieniem szczytowym do placu rynkowego. Od podwórza po południowo-zachodniej stronie, ale z dostępem tylko od wnętrza piwnicy, znajdował się zewnętrzny, murowany z cegły aneks o nieznanym celu (być może stało tam urządzenie grzewcze – piec akumulacyjny?). Budynek mógł mieć co najmniej dwie lub trzy kondygnacje naziemne. Przykryty był dwuspadowym dachem. Główne wejście mogło być poprzedzone podpiwniczonym lub niepodpiwniczonym przedprożem albo drewnianym (szkieletowym) podcieniem zapewne

PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE
- FAZA III

NOWOŻYTNOŚĆ
- FAZA VII

I poł. XIX w.
- FAZA VIII

LEGENDA:

- Schematyczny obrys parceli zrekonstruowany na podst. badań źródłowych
- Rekonstrukcja na podstawie badań architektonicznych oraz analizy źródłowej (stanu badań, źródeł historycznych, kartograficznych, a także ikonograficznych)
- Rekonstrukcja na podstawie badań źródłowych (tylko historycznej ikonografii lub kartografii)
- Hipoteza na podstawie lokalnej i regionalnej analizy porównawczej oraz historycznego warsztatu budowlanego
- Struktury istniejące w danej fazie
- Struktury wybudowane w danej fazie

0 5m

9

Rzuty piwnic kamienic i przyziemia zabudowy gospodarczej – próba rekonstrukcji wybranych faz przekształceń budowlanych. Oprac. i rys. Ł. Rzepczyński, 2018

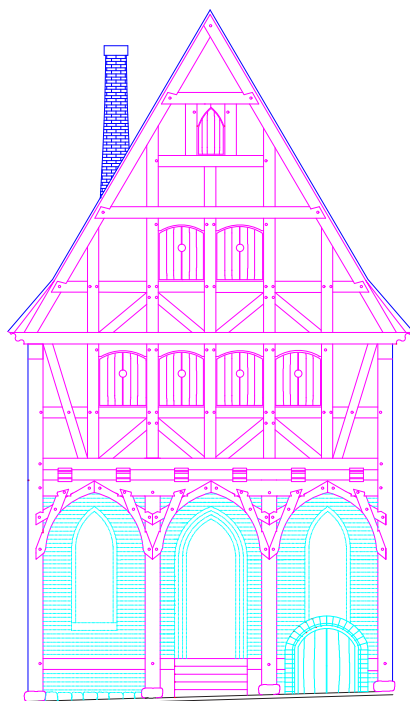
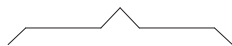
Plans of the basements of the townhouses and ground floors of the outbuildings – an attempt to reconstruct selected phases of construction transformations. Prepared by and drawn by Ł. Rzepczyński, 2018

PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE

(do I poł. XVI w.)

Jeden z możliwych wariantów
(konstrukcja mieszana z podcieniem)

- FAZA III

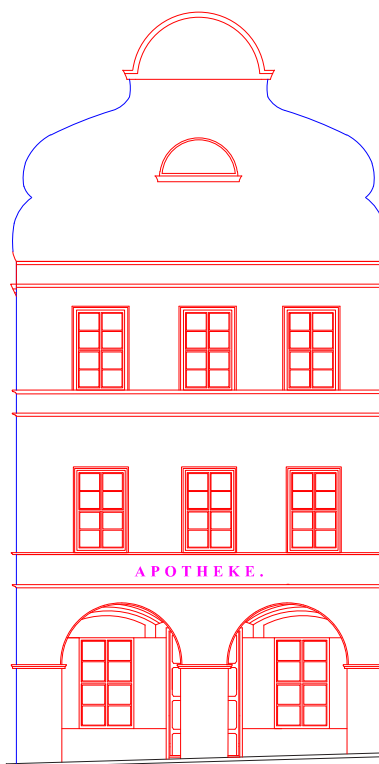
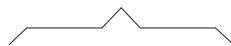

Rynek 1

NOWOŻYTNOŚĆ

(II poł. XVIII w. - lata 30. XIX w.)

- FAZA VII

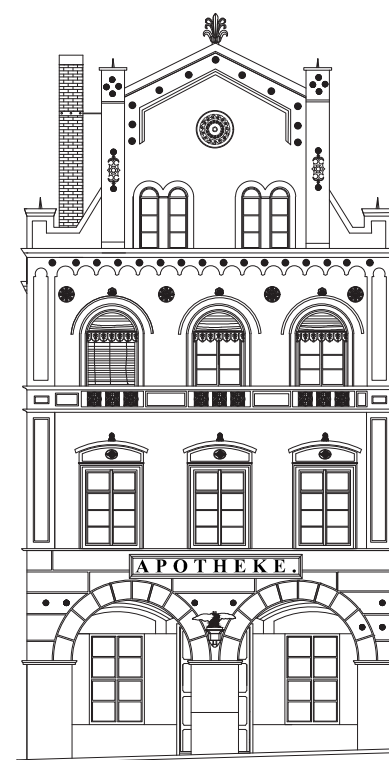
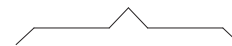

Rynek 1

I poł. XIX w.

(lata 30. XIX w. - 1945 r.)

- FAZA VIII

Rynek 1

LEGENDA:

- Rekonstrukcja na podstawie bogatej i szczegółowej ikonografii od ok. 1840 r. do lat 40. XX w.
- Rekonstrukcja na podstawie analizy najstarszych źródeł ikonograficznych z 1595 r. i ok. 1840 r.

- Hipoteza na podstawie formy i kompozycji z późniejszej fazy, a także lokalnej analizy porównawczej opartej na historycznej ikonografii z ok. 1840 r., 1878 r. oraz ok. 1900 r.
- Hipoteza na podstawie stanu badań, lokalnej, regionalnej oraz ponadregionalnej analizy porównawczej, jak również historycznego warsztatu budowlanego
- Hipoteza na podstawie lokalnej, regionalnej oraz ponadregionalnej analizy porównawczej, jak również historycznego warsztatu budowlanego

10

Widoki fasad kamienicy na parceli Rynek 1 w Kwidzynie – próba rekonstrukcji wybranych faz przekształceń budowlanych. Oprac. i rys. Ł. Rzepczyński, 2018

Views of the facades of the townhouse on the plot at Rynek 1 in Kwidzyn – an attempt to reconstruct selected phases of construction transformations. Prepared by and drawn by Ł. Rzepczyński, 2018

10

I poł. XIX w.
(lata 30. XIX w. - 1945 r.)
- FAZA VIII

LEGENDA:

Rekonstrukcja na podstawie źródeł kartograficznych oraz bogatej ikonografii od ok. 1805 r. do końca lat 40. XX w.

Hipoteza na podstawie lokalnej analizy porównawczej

Obrys pierwotnej wysokości i formy zadaszenia (daszek pulpitowy) aneksu o konstrukcji szkieletowej, który został obniżony ok. poł. XIX w.

11

Widoki elewacji bocznych i tylnych budynków oraz ogrodzenia podwórza na parceli Rynek 1 w Kwidzynie. Próba rekonstrukcji fazy VIII przekształceń budowlanych. Oprac. i rys. Ł. Rzepczyński, 2018

Views of the side and rear elevations of the buildings and the yard fence on the plot at Rynek 1 in Kwidzyn. An attempt to reconstruct phase VIII of the construction transformations. Compiled and drawn by Ł. Rzepczyński, 2018

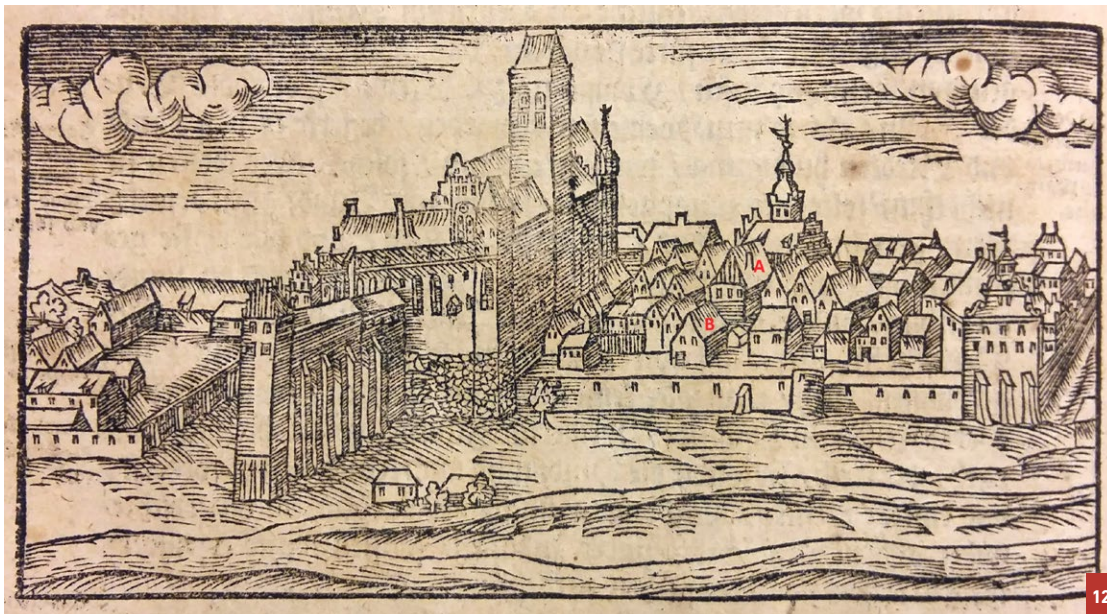
z funkcjonującą szyną piwniczną¹⁹. Nie można również wykluczyć istnienia prostego drewnianego podestu (przedproża) przykrytego daszkiem pulpitowym wspartym na drewnianych słupach²⁰.

Z uwagi na szerokość budynku i analogiczne rozwiązania z innych miast można założyć, że fasada w strefie parteru miała maksymalnie trójosiową artykulację. Jeżeli mur fasady został wzniesiony z cegieł, to najprawdopodobniej miał szczyt trójkątny, atykowy lub schodkowy z blendami. Natomiast jeżeli wzniesiono go w konstrukcji szkieletowej, to jego kompozycję wyznaczały słupy i rygle, pomiędzy którymi były ulokowane otwory okienne, otwór wejściowy oraz wypełnienie pół szkieletu. Niewykluczone, że strefa szczytowa miała także podpiwniczony podcień wsparty na drewnianych słupach²¹. Jednoprzestrzenną piwnicę przykrywał strop belkowy z otworem komunikacyjnym w północno-zachodnim narożniku i być może w ścianie szczytowej od strony rynku (szyna piwniczna). Przebudowy piwnic przypuszczalnie wpłynęły na parter, który być może

¹⁹ Zastosowanie takich rozwiązań w strefie frontowej kamienicy mogło zostać podyktowane między innymi czynnikiem kompozycyjno-użytkowym całej ówczesnej pierzei. Całościowe podpiwniczenie lub tylko fundamentowanie przedproży bądź drewnianych podcieni występowało przy kamienicach pod adresem Rynek 3, 5 i 6, a także na pewno w pierzei kwartału wschodniego pod adresem Rynek 13.

²⁰ Takie rozwiązania występowały w innych ośrodkach miejskich, na przykład w Braniewie, co zostało potwierdzone źródłowo.

²¹ Erich Wernicke uważał, że w tym okresie górne kondygnacje kamienic zostały wzniesione w konstrukcji faszynkowej ze szczytowym podcieniem wspartym na drewnianych słupach. Dotyczyło to także pozostałych budynków mieszkalnych znajdujących się przy rynku. Badania architektoniczne takiego poglądu nie potwierdziły, ale też mu nie zaprzeczyły. Zatem kwestia ta pozostaje w dalszym ciągu nierozstrzygnięta.

12 Najstarszy znany widok Kwidzyna wraz z zabudową miejską z końca XVI wieku. Widoczne zabudowania na parceli Rynek 1 (A – kamienica, B – budynek gospodarczy). Źródło: C. Henneberger, *Erklärung der Preussischen größern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, s. 308, zbiory Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVI, III 3901

The oldest known view of Kwidzyn with urban buildings from the end of the 16th century. Visible buildings on the plot at Rynek 1 (A – townhouse, B – outbuilding). Source: C. Henneberger, *Erklärung der Preussischen größern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, p. 308, collection of the Malbork Castle Museum Library, no. XVI, III 3901

zawierał jeden wysoki i wielofunkcyjny trakt (wielką sień) z paleniskiem w południowo-zachodnim i schodami komunikacyjnymi w przeciwnym narożniku²². Górna kondygnacja lub górne kondygnacje mogły pełnić funkcję jednoprzestrzennych magazynów/składów z wydzieloną lub nie świetlicą mieszkalną.

W środkowej części działki zostało zlokalizowane wewnętrzne podwórze z prawdopodobnie wolno stojącym budynkiem (oficyną?). W tylnej części parceli także stał budynek, założony na planie prostokąta i usytuowany szczytem do uliczki gospodarczej. Zajmował on szerokość całej działki. Najprawdopodobniej pełnił funkcję gospodarczo-magazynową (il. 9 i 12).

Faza VII – nowożytność (od drugiej połowy XVIII do lat 30. XIX wieku)

Do tego czasu wykształciła się trójtraktowa murowana kamienica, rozbudowana w kierunku zachodnim i częściowo we wschodnim. Wprowadzono nowe rozwiązania technologiczne i dekoracyjne fasady, które wraz z pozostałymi fasadami kamienic tworzyły spójną, jednolitą kompozycyjnie oraz stylistycznie pierzeję z murowanymi, arkadowymi podcieniami w strefie parteru. Prawdopodobnie zachowano przy tym pierwotną ideę i formę (w przypadku występowania drewnianych podcieni). Przemianom mógł ulec również sposób użytkowania środkowej części parceli, to znaczy doszło do likwidacji wolno stojącego małego budynku gospodarczego na rzecz rozbudowy kamienicy oraz być może wykształcenia się niewielkiego wewnętrznego podwórza, które w późniejszym okresie mogło zostać zabudowane²³.

²² Może o tym świadczyć lokalizacja aneksu (urządzenia grzewczego?) oraz trzonu kominowego występującego ponad połac dachu, który został ukazany na najstarszym znanym widoku Kwidzyna z 1595 roku (C. Henneberger, *Erklärung der Preussischen größern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, s. 308).

²³ Wskazują na to odkryty relikwiarz architektoniczny w postaci muru fundamentowego (być może też po ogrodzeniu), a także przekazy ikonograficzne oraz kartograficzne (zob. il. 7 i 10).

Niewykluczone, że średniowieczna kamienica jeszcze przed 1595 rokiem została wydłużona w kierunku zachodnim o kolejny trakt. Budynek mógł mieć trzy kondygnacje naziemne i poddasze. Główne wejście zostało poprzedzone murowanym podcieniem na przełomie XVII i XVIII wieku lub około 1710 roku²⁴. Wiązało się to z przebudową frontu kamienicy. Powstał dwu-arkadowy murowany podcień przesklepiony kolebkowo lub krzyżowo z lunetami nad otworem drzwiowym i otworami okiennymi. Podcień podtrzymywał wysunięte ceglane mury podłużne i górną partię trójosiowej fasady wraz ze szczytem, który mógł otrzymać formę i wystrój najpierw renesansowe²⁵, a później barokowe (il. 13)²⁶. Tezę tę potwierdza również fakt, że pozostałe kamienice tej pierzei jeszcze w połowie XIX wieku, a w jednym przypadku do końca stulecia miały barokowe szczyty, co zostało uwiecznione między innymi na najstarszym widoku rynku (il. 14). Piwnica miała trójtraktowy układ. Trakt środkowy z podniesionym poziomem posadzki i dostępem do górnej komory przebudowanego aneksu pełnił między innymi funkcję komunikacyjną (do wydzielonej dolnej komory można było się dostać z poziomu posadzki trzeciego traktu piwnicznego). Wszystkie pomieszczenia otrzymały sklepienia kolebkowe, niewykluczone, że już z lunetami, otwór komunikacyjny na osi tylnego muru poprzecznego oraz aneks zsykowy w miejscu prawdopodobnej szyi piwnicznej. W pierwszym trakcie już we wcześniejszej fazie doszło do przekucia przejścia w murze północnym łączącego go z piwnicą sąsiedniej kamienicy. Jeżeli chodzi o układ przestrzenny parteru, to najprawdopodobniej ograniczał się on do dwóch lub trzech traktów, z paleniskiem w południowo-zachodnim²⁷ i schodami komunikacyjnymi w przeciwnym narożniku. Górne kondygnacje mogły pełnić funkcje mieszkalne i magazynowe. Wszystkie piętra miały także płaskie drewniane stropy (il. 9 i 10).

W środkowej części działki znajdowało się nadal wewnętrzne podwórze, ale już bez wolno stojącego budynku o nieznanym przeznaczeniu. Natomiast z tyłu wciąż był zlokalizowany budynek gospodarczy (magazyn), pochodzący zapewne jeszcze z poprzedniej epoki (il. 9)²⁸.

Faza VIII – pierwsza połowa XIX wieku (od lat 30. XIX wieku do 1945 roku)

Budynek miał na pewno trzy kondygnacje naziemne przedzielone płaskimi drewnianymi stropami i poddasze. Przykryty był dwuspadowym dachem pokrytym dachówką holenderką (esówką).

W piwnicach znajdowały się trzy odrębne pomieszczenia z wydzielonym wewnętrznym aneksem, skomunikowanym na wyższym poziomie ze środkowym traktem. Dolny poziom był zaś dostępny z traktu trzeciego. Górne kondygnacje zapewne także miały trójtraktowy program użytkowy, z apteką na parterze (il. 9).

Fasada zyskała nową kompozycję i dekorację w stylu zwanym Rundbogenstil (arkadowo-łukowym), wykorzystującym klasycystyczny detal oraz ornamentykę. Gzymsy i fryzy wyznaczały horyzontalnie cztery strefy fasady, które nieznacznie różniły się opracowaniem dekoracyjnym i formą zamknięcia otworów okiennych wraz z naczółkami. Szczyt ograniczały dwie lizeny, między którymi znalazły się dwa biforia, tondo na osi oraz wyobrażenie kwiatu lotosu w zwieńczeniu szczytu. Parter (arkady z filarami) otrzymał boniowane gładkie lico ze środkową płyciną ujętą

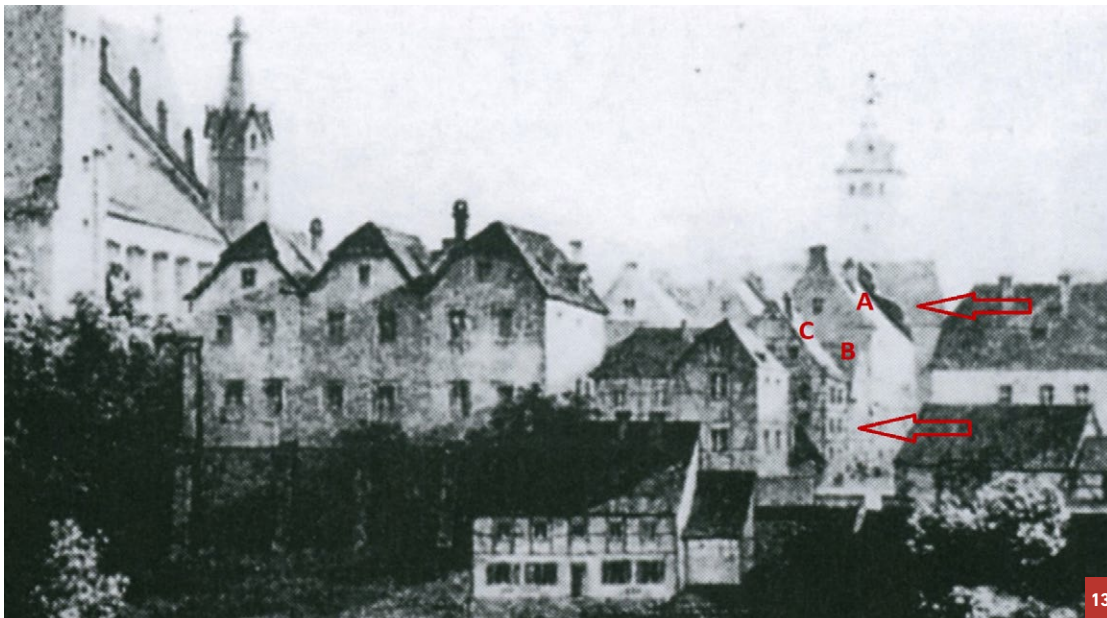
²⁴ Erich Wernicke datuje budowę kamienicy na okres sprzed 1700 roku (idem, *Die Geschichte...*, op. cit., s. 192). Natomiast Czesława Betlejewska jako datę budowy podcieni wszystkich kamienic tworzących tę i inne pierzeje przyrynkowe wskazuje mniej więcej 1710 rok, czyli czas odbudowy miasta po pożarze, ale nie ma co do tego pewności (eadem, *Kwidzyn. Dokumentacja historyczno-urbanistyczna*, t. 1, Gdańsk 1997, s. 231, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. ZN/3393).

²⁵ Znane są takie lokalne przykłady z historycznej ikonografii (renesans północnoniemiecki).

²⁶ Na rycinie z pierwszej połowy XIX wieku został uwieczniony rysunek splotu wieńczącego szczyt. Rycina ta, przedstawiająca fragment panoramy Kwidzyna, pochodzi z około 1840 roku i jest autorstwa architekta, rysownika i profesora akademickiego Hermanna Gemmela.

²⁷ Może o tym świadczyć lokalizacja trzonu kominowego, która została ukazana na najstarszym znanym widoku Kwidzyna z 1595 roku (C. Henneberger, *Erklärung...*, loc. cit.).

²⁸ Wskazuje na to także uchwycony schodkowy szczyt na litografii Friedricha Bilsa *Marienwerder* z około 1836 roku, która przedstawia panoramę Kwidzyna od strony południowo-zachodniej (archiwum Instytutu Sztuki PAN w Warszawie, sygn. 4772).

13 Fragment panoramy Kwidzyna z widokiem zabudowy kwartału i parceli Rynek 1 od strony zachodniej. Oznaczenia: A – kamienica z barokowym szczytem, B – oficyna usytuowana poprzecznie, C – budynek gospodarczy (jeden rysunek, który przedstawia jego konstrukcję szkieletową). Rys. H. Gemmel, około 1840 roku. Źródło: *Geschäftsbericht des Vorstandes des Vereins für die Herstellung und Ausschmückung der Marienberg*, Danzig 1911, s. 14

Fragment of a panorama of Kwidzyn with a view of the buildings in the quarter and on the plot at Rynek 1 seen from the west. Markings: A – townhouse with a Baroque gable, B – outbuilding located transversely, C – outbuilding (the only drawing that shows its frame structure). Drawing by H. Gemmel, around 1840. Source: *Geschäftsbericht des Vorstandes des Vereins für die Herstellung und Ausschmückung der Marienberg*, Danzig 1911, p. 14

14 Widok na wnętrze rynku w Kwidzynie wraz z ratuszem i zabudową kwartałów w kierunku północnym. Kamienica pod adresem Rynek 1 pierwsza z lewej. Rys. A.C. Mann, *Marienwerder der Markt*, około 1840 roku. Źródło: E. Wernicke, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichsdeutschen Ostmark*, Marienwerder 1933, s. 264

View of the interior of the market square in Kwidzyn with the town hall and the buildings of the quarters to the north. Townhouse at Rynek 1, first on the left. Drawing by A.C. Mann, *Marienwerder der Markt*, c. 1840. Source: E. Wernicke, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichsdeutschen Ostmark*, Marienwerder 1933, p. 264

Podcieniowa pierzeja północno-zachodniego kwartału Rynku Starego Miasta w Kwidzynie, widok w kierunku północno-zachodnim. Kamienica pod adresem Rynek 1 pierwsza z lewej. Autor nieznany, lata 20. XX wieku. Ze zbiorów Ł. Rzepczyńskiego

The arcaded frontage of the north-west quarter of the Old Town Square in Kwidzyn, view towards the north-west. Townhouse at Rynek 1, first on the left. Author unknown, 1920s. From the collection of Ł. Rzepczyński

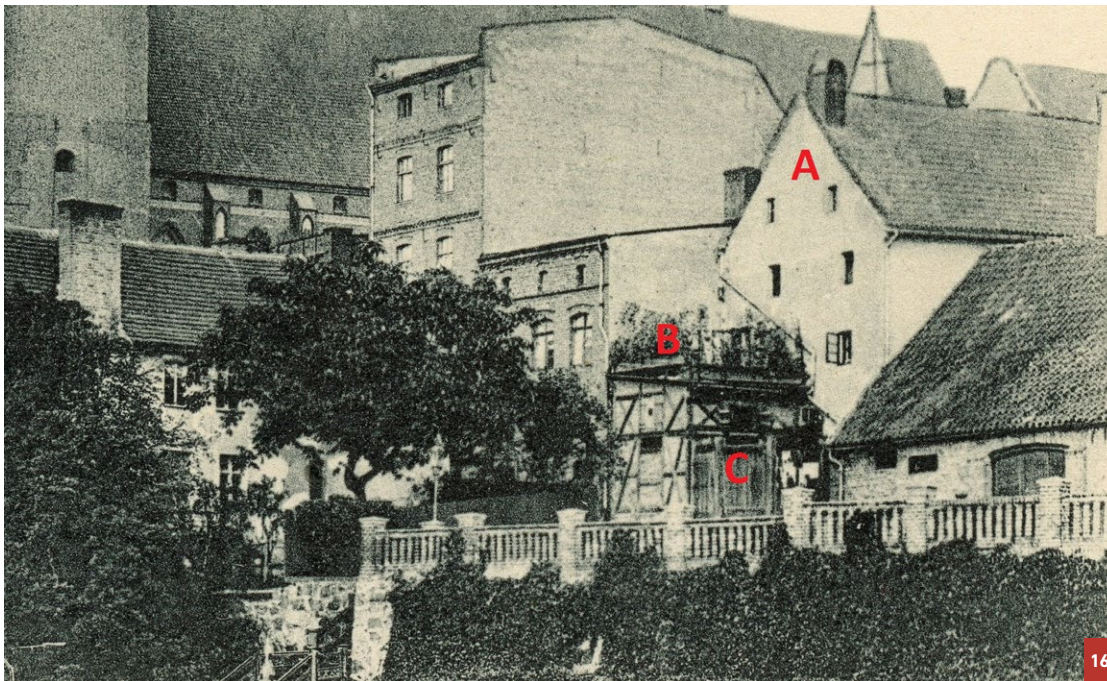
w profilowaną oprawę z napisem „Apotheke”. Na dodatkowe zdobienia złożyły się: pełnoplastyczna figura z wyobrażeniem czarnego orła z koroną (symbol apteki) oraz metalowe detale. W niszy podcienia znajdowało się wejście do sklepu, a po jego bokach – okna (il. 10, 14 i 15). Na program elewacji podłużnej od strony uliczki Mlecznej (Milchgasse) złożyło się kilka osi okien na trzech kondygnacjach wraz z otworem drzwiowym na środku ściany bocznej przyziemia, co może sugerować, że pośrodku kamienicy znajdował się trakt komunikacyjny (il. 11).

W latach 1836–1837 środkowa i tylna część działki została zabudowana nowymi budynkami. Zaliczały się do nich oficyna postawiona w poprzek parceli oraz budynek gospodarczy usytuowany szczytem do uliczki gospodarczej. Oficyna powstała na planie prostokąta (może wydzielona z wcześniejszego budynku znajdującego się w tym miejscu) z dwiema kondygnacjami (suterena i pierwsze piętro) oraz poddaszem. Zamykał ją dwuspadowy dach. Jej mury podłużne były ścianami szczytowymi kamienicy i prawdopodobnie budynku gospodarczego. Szczyt zachodni oficyny był usytuowany przy wąskiej uliczce Mlecznej. W strefie partero-piwnicy miał wejście na osi fasady. Na wysokości piętra elewacja była trójosiowa. W części szczytu najprawdopodobniej znajdowały się trzy okna. Wnętrza najniższej kondygnacji zapewne miały dwu- lub trójprzestrzenny charakter i były skomunikowane z kamienicą i budynkiem gospodarczym po zachodniej stronie (il. 9 i 11).

Zabudowa gospodarcza została wzniesiona na planie prostokąta z trzema kondygnacjami i poddaszem przykrytym dwuspadowym dachem. O charakterze gospodarczym świadczyły także niewielkie otwory okienne występujące między innymi w elewacji podłużnej na dwóch kondygnacjach. Na podstawie grafiki Hermanna Gemmela można przyjąć, że zabudowa ta miała konstrukcję szkieletową, która krótko po wzniesieniu otrzymała wyprawę tynkarską²⁹ (il. 9, 10, 11, 13 i 16).

Na zachodnim skraju parceli występowały jeszcze dwa elementy. Jednym z nich była kilkukondygnacyjna dobudówka na planie kwadratu w północno-zachodnim narożniku, wzniesiona w konstrukcji szkieletowej w wypełnieniu ceglanym. Stała ona tuż przy murze szczytowym budynku gospodarczego. Miała dach pulpitowy skierowany równoległe do uliczki Kawowej. W XIX wieku dobudówka najprawdopodobniej pełniła funkcje gospodarcze. Na jej najwyższej kondygnacji mógł się znajdować żuraw do transportowania towarów. Pod koniec XIX lub na początku XX wieku jej wysokość została ograniczona do jednej kondygnacji z niewielkim poddaszem,

²⁹ Tylko na grafice Gemmela można dostrzec kontury elementów konstrukcyjnych ścian budynku (słupy, podwaliny, oczepy, rygle i zastrzały).

16 Widok na tylną zabudowę północno-zachodniego kwartału od strony południowo-zachodniej. Oznaczenia: A – budynek gospodarczy, B – obniżony aneks z tarasem, C – wyjście na małe podwórze ogrodzone płotem. Autor nieznany, około 1908 roku. Ze zbiorów B. Popielarza

View of the rear buildings of the north-west quarter seen from the south-west. Markings: A – outbuilding, B – lowered annexe with a terrace, C – exit to a small yard enclosed by a fence. Author unknown, c. 1908. From the collection of B. Popielarz

a dach został wykorzystany do celów rekreacyjnych (mały taras). W południowo-zachodnim narożniku znajdowało się jeszcze niewielkie podwórze zamknięte drewnianym ogrodzeniem z furtką od strony tylnej uliczki gospodarczej (il. 9 i 16).

Podsumowanie

Do najistotniejszych zagadnień poruszonych w artykule, związanych chociażby z rozwarstwieniem chronologicznym i próbą rekonstrukcji zarówno opisowej, jak i rysunkowej, można zaliczyć zastosowane rozwiązania technologiczne przy budowie wszystkich struktur, a w szczególności piwnic kamienicy, oraz istnienie jeszcze w średniowieczu murowanych piwnic wraz z przedprożami lub podcieniami drewnianymi z szyjami piwnicznymi³⁰, w których miejscu w czasach nowożytnych powstały murowane arkady podcieni. Odkryto również występowanie niewielkiego podwórza oraz budynku o funkcji gospodarczej na granicy parceli tuż przy uliczce gospodarczej. Równie ważne było ukazanie procesu kształtowania się i organizacji układów funkcjonalno-przestrzennych na kondygnacji piwnicznej, których ostateczna forma wykształciła się w czasach nowożytnych.

Po wstępnym porównaniu rozwiązań technologiczno-budowlanych reliktyw murowanych w Kwidzynie z rozwiązaniami zastosowanymi w innych ośrodkach miejskich, na przykład Toruniu, Elblągu, Tczewie czy Gniewie³¹, można dojść do kilku zasadniczych wniosków. Wspólną cechą jest

³⁰ Rozstrzygnięcie, czy we wcześniejszych fazach budowlanych występowały przedproża i drewniane podcienia, wymaga jeszcze dodatkowych badań między innymi w obrębie pozostałych pięciu parcel wchodzących w skład tego bloku zabudowy, a także analiz porównawczych z jeszcze innymi ośrodkami miejskimi regionu.

³¹ E. Gąsiorowski, *Toruńska kamienica mieszczańska*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 1966, z. 1; K. Hauke, *Das Bürgerhaus in Ost- und Westpreussen*, Tübingen 1967;

17 Widok z lotu ptaka na odbudowany północno-zachodni kwartał przyrynkowy w kierunku północno-zachodnim. Fot. Ł. Rzepczyński, 2023

Aerial view of the rebuilt north-west quarter of the market square, looking north-west. Photo: Ł. Rzepczyński, 2023

bez wątpienia okres wznoszenia pierwszych murów kamienic lub samych piwnic, który przypada na średniowiecze. Dla domów toruńskich i elbląskich był to koniec XIII i początek XIV wieku, dla tczewskich i gniewskich – XIV i XV wiek. Natomiast w Kwidzynie pierwsze murowane struktury kamienic mogły zostać wzniesione między pierwszą połową XIV a XV wiekiem. Materiał budowlany użyty do budowy murów piwnicznych również jest analogiczny we wszystkich prezentowanych przykładach: kamień polny o zróżnicowanej wielkości (otoczaki), cegła konstrukcyjna i profilowana o cechach charakterystycznych dla okresu gotyckiego, elementy drewniane, a także okrzeski i ułamki ceramiki budowlanej użytej jako wypełniacz spoin wapiennych lub glinianych. Rozwiązania konstrukcyjne także mają zbliżone cechy. Wszystkie ściany prezentowanych relikwów zostały posadowione na fundamencie kamiennym, na którym były wnoszone partie murów piwnicznych wykonanych z wyżej wymienionych materiałów budowlanych w różnych wariantach. W przypadku

A. Kąsinowski et al., *Elbląg. Badania architektoniczne*, Elbląg 1984, mps w zasobach bibliotecznych M. Prarata; A. Kunicka, *Kamienica gotycka, Gniew, pl. Grunwaldzki nr 7*, Gdańsk 1957, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. 30; Z. Nawrocki, *Jak niegdyś w Tczewie mieszkało*, Tczew 2009; idem, *Historyczne kamienice w Toruniu. Gotyk*, Toruń 2016; M. Prarat, *Średniowieczne przekształcenia zespołu trzech budynków przy ul. Mostowej 6 w Toruniu*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 2; D. Rakowska et al., *Badania architektoniczne, kamienica, elewacja, Gniew, pl. Grunwaldzki 8*, Gdańsk 1979, s. 24, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. 22/401; M. Rendschmidt, *Das alte Elbinger Bürgerhaus. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des deutschen hanseatischen Bürgerhauses*, Elbing 1933; J. Tajchman, *Przemiany funkcjonalne toruńskiego domu mieszczkańskiego w czasach nowożytnych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1985, t. 30, z. 2; R. Wilimiński, *Badania architektoniczne kamienicy przy pl. Grunwaldzkim 17 w Gniewie*, t. 1, Gdańsk 1977, mps w archiwum NID, oddział Gdańsk, nr inw. 695.

występowania cegieł w licu ich wiązanie następowało w określonych wątkach: wendyjskim i gotyckim (okres średniowiecza) oraz krzyżykowym (okres nowożytny i późniejszy). Występowały także wątki nieregularne, mieszane czy główkowe. W większości przypadków w murach piwnic znajdowały się wnęki ściennie, a w początkowych fazach – również stropy belkowe, które już od późnego średniowiecza zmieniano na sklepienia kolebkowe. Wspólnym elementem były też zastosowane w ścianie szczytowej ciągi komunikacyjne prowadzące z zewnątrz do piwnic – szyje piwniczne. Jeżeli wyprowadzenie następowało z miejsca posadowienia stropu belkowego, to często wiązało się to z podniesieniem poziomu parteru i wznoszeniem murowanych bądź drewnianych przedproży. W niektórych przypadkach ściany wzdłużne były wspólne dla obu kamienic, a w innych każda miała swoje odrębne mury. Do rozwiązań właściwych kwidzyńskim reliktom można zaliczyć konstrukcje murów piwnicznych trzeciego traktu kamienicy wzniesionych w technice zbliżonej do *opus empletum*, a także zastosowanie łuku konstrukcyjnego w grubości przebudowanego muru magistralnego po północnej stronie środkowego traktu kamienicy.

Do wyróżników bez wątpienia należy zaliczyć także skalę zabudowy oraz powolniejszy czas rozwoju kwidzyńskich kamienic. Można się w nich doszukiwać wpływów z ośrodków bardziej rozwiniętych gospodarczo i urbanistycznie, w których zamieszkiwały zdecydowanie bogatsze warstwy społeczne. W Kwidzynie już w średniowieczu powstała zabudowa z murowanymi piwnicami o jednoprzestrzennym charakterze wewnątrz. Dopiero w okresie nowożytnym dochodziło do rozbudowy o drugi trakt. Natomiast w bardziej rozwiniętym Toruniu te procesy zachodziły zdecydowanie szybciej, a w Elblągu, gdzie zabudowa była wpisana w stosunkowo niewielkie działki, nie dochodziło do żadnego rozwoju horyzontalnego. Ponadto kwidzyńskie kamienice przyrynkowe jako jedne z nielicznych mogły mieć w różnych okresach zarówno przedproża, jak i podcienia.

Na koniec należy zasygnalizować, że zaprezentowane tu odkrycia nie wyczerpują tematu. W dalszym ciągu pozostaje całe mnóstwo pytań i problemów badawczych, na które obecnie nie ma jednoznacznych odpowiedzi. Mowa tu chociażby o precyzyjnym rozwiązaniu kwestii występowania w średniowieczu podcieni bądź przedproży, ustaleniu szczegółowej chronologii zabudowy gospodarczej czy kształtowaniu się układów przestrzenno-użytkowych wewnątrz wszystkich budynków. Innym ważnym zagadnieniem, który częściowo poruszyłem w swojej pracy dyplomowej, jest problematyka konserwatorska zniszczonych już zabytkowych reliktyw architektonicznych i ocena zrealizowanej właśnie nowej zabudowy w kontekście uzyskanych wyników badań – z uwzględnieniem problemów związanych z powtórą parcelacją i nazewnictwem placu/ulicy (wartości niematerialne), architekturą, formą, bryłą, kompozycją, dekoracją, skalą oraz funkcją nowo zaprojektowanej i już zrealizowanej zabudowy w obrębie nie tylko omawianego tu kwartału, lecz także północno-wschodniego bloku zabudowy (il. 17).

mgr Łukasz Rzepczyński

Muzealnik, zabytkoznawca, konserwator zabytków, regionalista, adiunkt i opiekun kolekcji artystyczno-historycznych w Zamku w Kwidzynie (oddział Muzeum Zamkowego w Malborku). Obszar jego zainteresowań badawczych koncentruje się głównie na historii Kwidzyna i regionu, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków architektury i budownictwa wraz z historycznym warsztatem budowlanym i problematyką konserwatorską, jak również muzealiów regionalnych. Jest autorem i współautorem wielu artykułów naukowych, popularnonaukowych, scenariuszy wystaw, badań historycznych, zabytkoznawczych i architektonicznych, a także programów konserwatorskich oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Jest też społecznym opiekunem zabytków powiatu kwidzyńskiego.

Łukasz Rzepczyński, MA

Museologist, expert on monuments, conservator, regionalist, assistant professor and custodian of art and historical collections at the Castle in Kwidzyn (branch of the Castle Museum in Malbork). His research interests focus mainly on the history of Kwidzyn and the region, with particular emphasis on architectural and construction monuments, historic building techniques and conservation issues, as well as regional museum objects. He is the author and co-author of many academic and popular articles, exhibition scenarios, research on history, historical monuments and architecture, as well as conservation programmes, and the protection and care of monuments. He is also a social guardian of monuments and sites in the county (powiat) of Kwidzyn.

Bibliografia

- Gąsiorowski Eugeniusz, *Toruńska kamienica mieszcząca*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1966, z. 1.
- Hauke Karl, *Das Bürgerhaus in Ost- und Westpreussen*, Tübingen 1967.
- Nawrocki Zbigniew, *Jak niegdyś w Tczewie mieszkało*, Tczew 2009.
- Nawrocki Zbigniew, *Historyczne kamienice w Toruniu. Gotyk*, Toruń 2016.
- Pawłowski Antoni, *Stare Miasto w Kwidzynie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 1994–2001*, Kwidzyn 2002.
- Pawłowski Antoni, *Stare Miasto w Kwidzynie w świetle dotychczasowych badań archeologiczno-architektonicznych (1994–1998)* [w:] *Praeterita posteritati. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarskiemu*, Malbork 2001.
- Prarat Maciej, *Średniowieczne przekształcenia zespołu trzech budynków przy ul. Mostowej 6 w Toruniu*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 2.
- Rendschmidt Max, *Das alte Elbinger Bürgerhaus. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des deutschen hanseatischen Bürgerhauses*, Elbing 1933.
- Rzeczpiński Łukasz, *Kwartał płn.-zach. Odkrywane tajemnice*, „Puls Kwidzyna”, 22.11.2017.
- Tajchman Jan, *Przemiany funkcjonalne toruńskiego domu mieszczącego w czasach nowożytnych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1985, t. 30, z. 2.
- Wernicke Erich, *Die Geschichte der 72 Großbürgerhäuser in Marienwerder*, Hamburg 1976.
- Wernicke Erich, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichsdeutschen Ostmark*, Marienwerder 1933.
- Zimnowoda-Krajewska Bożena, *Badania architektury ceglanej. Kryteria analityczne i graficzna interpretacja wniosków* [w:] *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy rozwoju*, red. Marian Arszczyński et al., Toruń 2015.

Dokumentacje

- Betlejewska Czesława, *Kwidzyn. Dokumentacja historyczno-urbanistyczna*, t. 1, Gdańsk 1997, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. ZN/3393.
- Kąsinowski Antoni et al., *Elbląg. Badania architektoniczne*, Elbląg 1984, mps w zasobach bibliotecznych Macieja Prarata.
- Kunicka Aleksandra, *Kamienica gotycka, Gniew, pl. Grunwaldzki nr 7*, Gdańsk 1957, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. 30.
- Pawłowski Antoni, *Kwidzyn. Sprawozdanie z sondażowych badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na dawnym rynku w Kwidzynie w 1994 r.*, t. 1–3, Malbork 1994, mps w archiwum Zespołu ds. Architektury i Planowania Przestrzennego Urzędu Miejskiego w Kwidzynie.
- Pawłowski Antoni, *Kwidzyn. Stare Miasto, zachodnia pierzeja Rynku, Kamienica nr 2, badania archeologiczno-architektoniczne w 1996 r.*, Malbork 1996, mps w archiwum Zespołu ds. Architektury i Planowania Przestrzennego Urzędu Miejskiego w Kwidzynie, sygn. poz. A.7.
- Pawłowski Antoni, *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych Starego Miasta w Kwidzynie w latach 2000–2001, kwartały zachodni i północny Rynku*, t. 1–3, Malbork 2002, kps w archiwum WUOZ w Gdańsku, sygn. 24/02.
- Probudex sp. z o.o., *Kwidzyn. Badania archeologiczno-architektoniczne zachodniej pierzei dawnego Rynku, sezon wykopaliskowy 1995*, [s.l.] 1995, mps w archiwum Zespołu ds. Architektury i Planowania Przestrzennego Urzędu Miejskiego w Kwidzynie.
- Rakowska Danuta et al., *Badania architektoniczne, kamienica, elewacja, Gniew, pl. Grunwaldzki 8*, Gdańsk 1979, s. 24, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, sygn. 22/401.
- Rzeczpiński Łukasz, *Relikty piwnic trzech parcel bloku płn.-zach. Starego Miasta Kwidzyna w świetle badań historyczno-architektonicznych*, Kwidzyn 2019, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. Macieja Prarata, kps w zbiorach bibliotecznych autora.
- Wilimiński Rajmund, *Badania architektoniczne kamienicy przy pl. Grunwaldzkim 17 w Gniewie*, t. 1, Gdańsk 1977, mps w archiwum NID, oddział w Gdańsku, nr inw. 695.

Źródła ikonograficzne publikowane

- Gemmel Hermann, rycina przedstawiająca fragment panoramy Kwidzyna z około 1840 roku [w:] *Geschäftsbericht des Vorstandes des Vereins für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg*, Danzig 1911.

Henneberger Caspar, *Erklärung der Preussischen größern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, rycina przedstawiająca panoramę Kwidzyna od strony zachodniej. Starodruk z ryciną znajduje się między innymi w zbiorach Biblioteki Muzeum Zamkowego w Malborku, sygn. XVI, III 3901.

Mann Anton C., rycina *Marienwerder der Markt* przedstawiająca wnętrze placu rynkowego od strony południowej z około 1840 roku [w:] Erich Wernicke, *Marienwerder. Geschichte der ältesten Stadt der Reichs-deutschen Ostmark*, Marienwerder 1933.

Źródła ikonograficzne niepublikowane

Bils Friedrich, litografia *Marienwerder* przedstawiająca panoramę Kwidzyna z około 1836 roku, archiwum Instytutu Sztuki PAN w Warszawie, sygn. 4772.

